

ECKHARDT SÁNDOR:

URALKODÓK HARCA A FOGOLY BALASSI BÁLINTÉRT

Mikor Békes Gáspár Miksa császár segítségével megkísérelte, hogy Erdélyből elkergesse Báthory Istvánt, az újonnan választott fejedelmet, Balassi János. Bálint apja, hogy a ránehezedő hűtlenségi gyanút végleg eloszlassa és lojális alattvalónak tűnjék fel a császár szemében, pénzt adott kölcsön Rueber János kassai német főkapitánynak — amit később Lengyelországból hazatérő fia hasztalan kísérel meg behajtani —, sőt fiát, Bálintot is hadba küldte, mégpedig mint ez a török jelentésekből kiderül, a saját váraiból elvont őrség kíséretében. A budai basa értesülvén arról, hogy a várakat alig őrzik emberei, felhasználta az alkalmat arra, hogy bosszút álljon Balassa Jánoson, aki az előző időben sok borsot tört az orra alá és ravasz csellel több törököt fogott el, Kékkő várába csalva őket. Ungnád Dávid, konstantinápolyi császári követ házi papja, Gerlach István naplójában feljegyzi 1575. október 10-i kelettel, hogy gazdája elbeszélése szerint a budai basa kivonult seregével Báthory István megsegítésére, de mikor hallotta, hogy Báthory már megverte Békes seregét, hogy ne menjen haza üres kézzel, Balassa két várát, „mely a Békesnek nyújtott segítség miatt néptelen volt, bevette, hogy együttal azt a vakmerőséget is megbüntesse, amivel az övéit vasra verette. Miután azonban a mi császáruink általa (t. i. uram által) visszakérte ezt a két várat és még két másikat,¹ a basa írta öfelségének, hogy ő nem adhatja vissza az ilyen várakat, „mert ezekben a templomok már az igazi istentiszteletre vannak felszentelve és ők már imádságaikat ugyanott végezték, ahol ezelőtt csak babonát űztek. Azért, ha békét akar, hallgasson erről a négy várról és még azonfelül Kállót is bontassa le.“²

Ezen az eddig kiadatlan magyarázaton kívül van még a budai basának egy elég érdekes, és törökösen poétikus kibeszélése a kékkői várak elfoglalásáról. Ezt a levelet Szamosközy nyomán Bethlen Farkas őrizte meg Erdély-történetében (Hist. de reb. Transsylv. II. 296). Nem érdemli meg Balassa, írja Musztafa, hogy a várakat visszakapja, mert „azok inkább a vesszőző helyre érdemesek, akik várakat az ellenséges végeken aljasságuk folytán őrizetlenül hagyják“, különben is hogy merik visszakövetelni várakat azok, akik Erdélyt nyíltan megtámadták, de egyébiránt is „mikor láttak sást, hogy elragadott prédáját körme közül önként kiengedi, ha csak nem erővel kényszerítik rá?“ (Balassi Bálint Aenigmájának ismert képe).

Mikor Mehmet, a nagyvezér megtudta, hogy Balassa János fiát Báthory hívei 1575. július elején elfogták — tudvalevőleg előbb Kornis Gáspárral

¹ A Losonczy Anna birtokában volt Fonódot és Somoskőt.

² Stephan Gerlachs Tag-Buch einer in die Türckey 6 jährigen Röm. Keyferl. Befandtschafft 1674. (Nemz. Múz., Apponyi-kt.) 122. 1.

hadakozott, majd Hagymássy Kristóf kövári és huszti kapitány emberei ütötték le és vitték fogságba — alighanem a budai basa ösztönzésére és jelentései alapján lépést tett Báthory Istvánnál Balassi Bálint kiadatására. Ennek az első levélnek egykorú magyar fordítását sikerült most megtalálnom a Nemzeti Múzeum kézirattárában; eddig ugyanis csak Báthory válaszát és a szultán viszonzóválaszát ismertük (Litterae Turcicae, Fol. Hung. 934, 64.). A levél hátlapján ez áll: „Litere mehmet Pafse ad Ill. Principem date per Rap Peter 28 octobris Thordam allate.“ Tehát egy Rác Péter nevű küldönc adta át Tordán a fejedelemnek. A levél élen ugyanez áll, de az átadó neve és a dátum nélkül:

Az Christus vallafan valo magyary Vraknak vra, Bathory Eftuan Erdely vajda. Az Vriften teged elteffen az [iften ertted] iftentewl Neked mynden jot kywanok es kezenetemet ayanlom es Baratfagomath.

Ez eleot az arulo Bekeffel az mely aruloyd te read tamattanak vala, [es] az ky oka volth az haborufagnak az arulo Balafsa Janos, annak fyays keoztewk volth, az iften segitfegewel ewket meg werted, ewtet az Balafsa fjat elewenen fogtad, es Nalad fogwa hog vagyon az hatalmas chyazarnak iuttara vagyon.

Az hatalmas chyazarnak azert ha hywen akarß zolgalny. Ez akarattja ew hatal, hog myndjaraft az Balafsa Janos fjat eg few embered által Be kylgyed az fenes portara, Ezt igen kywannya az hatal, chyazar, ha attyafya lezenys Balafsa Janofnak, awag egvob Vraknak fya, awag attyafya awag valamely az urak keozzewlys ky Nalad fogwa volna Myndjaraft be kylgyed, Ezzel mutatd meg hywfegeth az hatal, chyazarnak, eddigys mynek eleotte kijwanta volna az hatal, chyazar be kellett volna ewket kydened.

Az mynt en neked meg yrtam ez leuelbe, vy chyelekeggel egvob ne legyen benne es [az] lengyel orzag feleol es Erdel feleol valamyt erteß Byzonth es igazath, add myndenkor tuttomra, iften elteffen azon kenjergok az iftennek. Constantinapoli.

Az Budaÿ es Themesvarÿ pafsanak es az Moldvaÿ Vaÿdanak kedwed zerenth meg kyldettewk az parancsolatokath, hog neked segitfegel legyenek.

Érdekes, hogy a levélben Részeges Szelim császár nagyvezére egyenesen Balassa Jánosnak tulajdonítja az erdélyi hadjárat gondolatát és megszervezését, ami nyilvánvaló túlzás, de jellemző, milyen veszedelmes ellenségnek tartották Konstantinápolyban és Budán. Becses zálog lett volna a török kezében további terveikhez a zólyomi főkapitány fia. Érdekes az a szemrehányó megjegyzés is, amit csak hűbérúr írhat vazallusának, hogy Báthorynak már régen önként be kellett volna küldenie az előkelő foglyokat a Portára.

De Báthory nem engedett a parancsnak. Míg a kerélszentpáli csatában elfogott előkelőbb urakat mind kivégeztette, Balassa Bálinttal, akit különben is nem a csatamezőn fogtak el, kivételt tett, mégpedig sejtésem szerint két okból. Egyik, hogy még fiatal korában Balassa János sok szolgálatot tehetett neki, amit Balassa Bálint fel is hoz végrendeletében, mikor felesége gyámjával kéri fel az akkor már lengyel királyi széken ülő Báthoryt (I. Dézsi Balassi-kiad. II. 572): „tekintse meg az én szegín megholt atyámnak szolgálatját és barátságát, mivel Ő Felségéhez volt iffiu korában“. Másik még fontosabb: Balassi Bálint a fejedelem öccse, Báthory Kristóf feleségének, Boeskey Erzsébetnek rokona volt: ugyanis Boeskey István és Erzsébet anyja Sulyok Krisztina volt s így Balassi Bálintnak anyja, Sulyok Anna révén nagynénje. A leendő erdélyi fejedelemné Báthory Kristófné tehát unokatestvére volt a költőnek, ami megmagyarázza azt is, hogy alakult át Bálint fogsága gyönyörűsége udvari évekké mind Erdélyben, mind Lengyelországban, mikor Báthory Istvánt oda követte. Báthory különben magyar magánleveleiben is elmondta, hogy „inkább a saját fejemet küldöm a portára, mint a foglyokat“ és hogy ha megtenné „mindenütt dobra vernék, hogy törökké lettem“⁴⁹ és a lengyel királyság is kétségessé válnék. Ungnád Dávid konstantinápolyi csá-

⁴⁹ Idézi Takáts Sándor Rajzok a török világból, I. 184., de magát a levelet, mely a bécsi áll. levéltárban van (Turcica), még szövegszerűen senki nem adta ki, Nagy Máté-nak szól 1576. február 24-ről.

szári követ véleménye szerint a nagyvezér csak néhányezer aranyat szeretett volna Báthorytól kicsikarni.⁴

Báthory István visszautasító válaszát már kétszer is kiadták. Előbb Szalay László (Adalékok a magy. nemz. tört. a XVI-ik században Pest 1859; 240 l.), legutóbb meg Veress Endre (Báthory I. levelezése. Kolozsvár 1944; 369 l.). Egyik kiadó sem jegyzi meg azonban, hogy a levélfogalmazvány részben magának Báthorynak kezeírása és hogy a törlésekben is érdekes és még kiadatlan sorok vannak. Azért érdemesnek tartom, hogy ezt a levelet is, ahol a fejedelem önálló gondolkozása, ügyes politikája már itt, uralkodása elején megmutatkozik, kritikai kiadásban tegyem közzé a Nemzeti Múzeumban (Kéziratár, Protocolum Bathoryanum, 37. Fol. Hung.) levő példányból. (A dőlt betűvel szedett rész ki van húzva a szövegből.) A levélnek dátuma nincs: az előző és a következő levél közé, tehát október és december közé esik:

Ad summum Vezirium Mehmet Passa.

Az hatalmas Chýazar es te Nagságod lewelet meg kwite az teomeofvarý passaparanchollia Nekem hogy Balaffy János fýat es Sarkeozý Mihalý fiat, eýeb feo rabokal az kýk volnanak be kwidenem az hatalmas Chýazar portaiara. En mint hýw rabia es engedelmes zolgaia mindenbe az hatalmas Chýazarnak es te nagságodnak akarom tudafara adný Nagságodnak hogý az Balaffa János fia itt kezbe vagion, de ezen kýwwel few fogoly femmý nýnch, mert az harcznak vtannais az mellyek Bekeffel valo arultatafba es pratticaba rezefek es few Indito okáy voltak, azokat le vagatwtk az teobýnek peldaiart.⁵ Az Bodog emlekezetw Zwliman Chýazar jeles few rabokat kýket zabliaiawal hatalmawal meg fogot, Nadafdít, Priný Petert, Bornemýzza Farkaft, Bebek Gýeorgieot az meg holt Janos kýralnak es attianak meg atta, kýbeol nagy týztfefge es io hýre newekedet az Magyar Nemzet keozt latwan az hatalmas chýazar hozza valo kegýelneffeget es tekintetít: hogý ha penig engemet the Nagságod rea kenzerit hogý be kwlgýem zýdalmas lezen keozteok a zen newem es minden tekintetek el fordwl en rolam /Ez is eleottem al hogý nekwnk kereztiyeneknek hwtwnkbe Jar, kýjt ha meg ertnek minden nepek engem meg gýadznak es zegýjenítnek, mýjert hogý az en eleottem valo feýjedelmek soha egý rabotis fem kwltek be/ Es ha valamely ez Ide valokba foglia efýk foha femmi kepen meg nem [valthatom] zabadelhatom.⁶

moltis penig egý feo zolgam Barbely Gýeorgý fogwa vagion nalok ha ez nem volna mý nem teorekednenk effele arwlok mellet⁷ keonyeorgcok azert te Nagságodnak tekinczen kegýelmefen az en keonyeorgesfemre, es menchen meg engem az nagy gýalazattwl, mind az által mindenekbe az hatalmas Chýazar es the Nagságod io akarattia legjen. Mýkor egý zolganak az Babaffý fýat meg fogta egý bottal wteotte volt agion, kýbe meg fwketwtl es az korfagis gýakorlatoffagal wtý el, ugý annyra vagion hogý fem elhet, sem halhat el wáýwt.⁸

A kihúzott rész helyett egy szelet papíron Báthory István sajátkező fogalmazása is megmaradt:

„Ezýs elewtem al hog nekewnk kereztieneknek hewtewnk elen wagon. (kihúzza: ezt meg ertwen es nagy zegen lezen) es az meg holt feidelmekjs soha egý rabot sem kwltek portara, sewt sokat zabadetottak es abol Jo hýrt newet wewttek es zeretetet mindenektol.“

Időközben Részeges Szelim helyébe III. Murát szultán lépett a trónra (1575. nov. 29.), de a Balassi Bálint kiadatása körüli harc tovább folytatódott. A szultán parancsa Báthory kitérő válaszára keményhangú és nem fogadja el a kifogásokat. Ez a válasz csak a Gerlach naplójában levő latin fordításban maradt ránk, melyet nyilván Ungnád Dávid készítettett a levélről (144. l.). Magyar fordítását Szalay László már közölte (id. m. 239. l.). Megtudjuk belőle, hogy a szultán Amhád csauszt küldte Bálintért és Sárközi Mihályért „semmi mentséget“ nem túrvén (aliter ne feceris, nec ulla afferes excusationem.

⁴ Takács S., u. o. A jelentés 1576. február 26-án kelt.

⁵ A lap szélén Báthory írásával: Ez penig kettűt.

⁶ A törlés és az utána írt szó Báthory írása.

⁷ „ha ez nem volna“-tól eddig betoldás.

⁸ elvajudt: elsenyvedt. Ezek Hagymássy Kristóf emberei voltak akik Istvánffy szerint Kővártra vitték B. B.-ot; l. Az ismeretlen B. B., 58. l.

Nulla enim ratio apud nos locum habuerit), mert a magas portánál „különösen Balassa János fiára szükségünk van, nagy szükségünk“ (et potissimum Filii Johannis Balassae in Porta nostra excelsâ maxime opus esse scito).

A levelezés további lefolyását nem ismerjük. Az eredmény azonban ismeretes: Balassi Bálint nem esett a török kezébe, a magyar költészet nagyobb szerencséjére.

Volt azonban az ügynek egy mellékhatása is. A porta nemcsak politikai okokból igyekezett Balassa János fiát megszerezni, hanem azért is, hogy Balassa János török foglyaiért ellenértéket kapjon. A budai basának ugyanis egy igen kedves embere, Ludfi odabasa még Kékkő megvívása előtt Balassa kezébe esett. Ludfit Balassa János ugyan kezességre elengedte, hogy otthon váltsága („sanca“) ügyében buzgólkodjék, de a magyar kapitány ezalatt folyton kínozta a török kezéseket, egyrészt, hogy a váltságot megkapja, másrészt hogy törekedjenek fia kiszabadítása érdekében. Mindezt abból a levélből tudjuk, melyet a nagyvezér Mehmet pasa írt most már Báthory Kristóf fejedelemnek 1577. február 27. előtt s amelyet Szalay László már szintén kiadott.⁹ Ez a levél is a Protocolum Bathoryanumban van (127. l.). Itt mondja a basa, hogy Balassi János

„kínozta az rabokat, az kik kezessek voltak Ludfi oda bassáért. Azt mondta: törekedjete az én fiam szabadulásáért és én nem kizalok titöket. Most azt értém az portára, hogy most is öket erőssen kinozza oda bassáért. Azért kérlek én hozzám való atyafiúságodért és barátságodért, hogy miképpen Nagyságod is megszabadította Balassy Bálintot, az oda bassát és az ő kezésit, a miképpen felfogadta Balassy János, hogy nem bántja az rabokat, hanem kinozza, hogy szerezz egy levelet Balassi Jánostól Ludfi odabassának, hogy ő megszabadult és az rabokat, az kik kezessek érette, nem kinozza és őtet nem kívánja oda többé.“

Ebből a levélből tehát kiderül, hogy a törökök tudomása szerint elsősorban Báthory Kristóf és a Bocskay-rokonság járt közben az unokaöccs kiszabadulásáért, mint ahogy Bocskay István vezette be apja halála után Balassi Bálint fiát Báthory Zsigmond udvarába (l. Az ismeretlen B. B. 210. l.). Nem kétséges, hogy ha Balassi Bálint megéri a Bocskay-felkelést, melyik oldalon találtuk volna azt, aki már Lengyelországból hazajövet, Báthory István magyar királyságának eshetőségeit mérlegeli (l. az 1577. július 11-i levelet; Dézsi II. 489) s akit élete végén a „jó király — t. i. Rudolf — az nemzetemnek s magamnak is jó szolgálatjáért, sok költségéért im csigává teszen!“ (1593. júl. 1. u. o. 598. l.), azzal, hogy elveszi feje felől a fedelet.

A levelet maga Ludfi vitte Báthoryhoz. Ügyében aztán a nagyvezér még egyszer írt Báthorynak, ezt a levelet is Ludfi vitte Erdélybe, Udvarhely várába. Mivel mindeddig kiadatlan volt, itt közlöm (Protoc. Bathoryanum, 82. l.):

Kívül ez áll: «1577. 21. february. attulit ludfi oda Paffa, Par literarum Mehmet paße, de liberatione ludfi oda paßae.» Belül ugyanaz a cím: «Par literarum Mehemmet Paßae Summj Veziry et Consiliary Potentissimi Imperatoris Thurcarum: quas attulit Ludfi oda Paßa ad arcem Vduarhely. 21. february.»

A Jesus Christuf Vallafan Valo Vraknak Vranak, Erdely Vaidanak Bathorj Christophnak Baratomnak, az Nagy Itenteol mynden jot kewanok. Es keozeonetemet zolgalatomat ayanlom.

Az mely lueledet Barاتفogofan kwlted, Ludfi oda Pafa feleol ky Balaffi Janos fogfagaba vagyon, meg attak es meg ertettem, myndent valamyt Jrtal, De Ebbe ennekem felette Jgen nagy kwdwem es kewanfagom zerent chyelekednel ha eotet meg zabadytanad, kyert Elmet mafodzor Barاتفagos lewelemet kwldeottem, Igen kerem Nagodat, hogy

⁹ ld. m. 244. l. A közlés hibái a következők: az Bekes Csaparral mint Arawal (hiba: urával helyett); Szalay „arulóval“-nak írja át); „az my felekwnk (olv.: félénkünk, ómagyar kifejezés); Szalay: feleánk (feleink)-nek írja át; ertem: olv. értém (Szalay: értem). Végül az elköszönő formulát: Iften tarchon megh: Szalay elhagyta.

a' hatalmas Chaßarhoz valo hÿwfegedert zeretetedert Es az en [hozza] Barattfogomertis. Ludfi oda Bafat Balassÿ Janos kezewl valamÿkeppen lehet, teorekeggÿel es legÿ azon hogÿ zabadÿchÿ meg. Es azokis kÿket Ereouel kenzerit erte a' kezeflegre, a' teoreokeok, a' kezeflegteol menekeggÿenek meg, Az Vr Iftennek az eo hÿw rabiain Jrgalma legyen. Conftantinapolban keolt, e' mult honak Eoteodÿk napian.

A levélnek nem sok foganatja lehetett, mert Balassi János halála után (1577. május 6), a Lengyelországból hazatérő Bálint veszi kezébe a még mindig Balassi Andrásnál Vágbesztercén és nála Liptóújárban sínylódó török kezesek ügyét és 1577. november 22-én írt levelében írja unokabátyjának, hogy a pasa erősen kéri Ludfit tőle levelében:

„kinck meg ÿrám, hogÿ ha az haßan Agara waloo 2100. Rftot meg kwldy ö Naga, kééß wagiok oda adnom Lwdfit de kwlömben nem lehet en thölem“. De még 1578. márc. 5-én is panaszkodik Musztafa budaj basa Rudolfnak, hogy Balassi János idejében beküldött magyar foglyokért még nem kapott semmit és „mastan az fia Balassa Balinth az kezes rabokat niomorgattia es kinozza erőtte fldet fldet keriwk hogy mindön orciatlan roznak az vitezleö embört ne eneggie fld, meltatlan niomorgatny es bantany mert ha fld, jo gond viselő nem lezön es mindön magagondolatlanak mÿndön meltatlan dologra zabatsag adatik, jgaz hogÿ hitwnknek ellene lezön, de bizonnial higie fld, hogÿ z az annual toroltattiuk meg“

(Takáts—Eckhart—Szekfü: A budai basák magy. nyelvű levelezése, 148. l.)¹⁰ Ezek a szemrehányások olyasmikre vonatkoznak, amiket Bálint első itthoni leveleiben olvasunk: harminckettöt vagy hetvenötöt üttet el kegyes török uraim farán két ujnyit „temérdek (vastag) pálcával“, és ráadásul alól az harmadik zápfogukat kivonatja (Dézsi II. 492 és 495.).

A foglyot, szenvedéseivel együtt, mindkét rész pénzre átváltható árúnak tekintette.

ESZE TAMÁS:

ŐSZI HARMAT UTÁN

Haladó irodalmi hagyományaink egyik legértékesebb részlete a kuruc költészet. Ma még a hozzáköltésnek és a legendának sok szála szövi át, eredeti szövegük helyreállítása, társadalmi hátterük felderítése irodalomtörténet-írásunk fontos feladata. A kuruc költészet kritikai kiadását sem készíthetjük el addig, míg versről-versre haladva el nem végeztük ezt a munkát. Most az *Őszi harmat után...* című költeményre vonatkozó kutatásunk eredményét mutatjuk be.

Thaly Kálmán 1872-ben lelkes sorokkal bocsátotta nyilvánosság elé ezt a híressé vált verset,¹ mely azóta, hogy napvilágot látott az *Adalékok*-ban, úgy él minden irodalmi műveltségű magyar ember tudatában, mint a kuruc-kor lírájának legszebb alkotása. A *Kurucz tábori dal*-lal, e „tüzzel és erővel teljes tábori ének“-kel² indítja el a kuruc versek sorozatát, s e „bujdosó ének“-kel szeretné lezárni. Költészetünknek az az ága, melyet jórészt ő fedezett fel, s melynek ő adott nevet: a kuruc költészet, az ujjongás és a bánat e két nagy verse között futja meg útját, a kezdettől az elmúlásig — de csak Thaly képzeletében.

Mikor a vers fonalát kezdjük szálaira bontogatni, nincs nehéz dolgunk, maga Thaly segít hozzá. Jóval korábban, 1864-ben, a *Régi magyar vitézi*

¹⁰ Ez az okmány a Nemzeti Múzeumból az Országos Levéltárba került az ú. n. «Személyek szerinti iratok» közé, melyek összesége Budapest ostroma alatt elpusztult.

¹ *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*, Második kötet: Rákóczi kora. (1703—1735.) Pest, 1872., 309—313.

² *Adalékok*. Első kötet: A bujdosók és Thököly kora. (1670—1700.) 31—37. „A jelen, tüzzel és erővel teljes tábori ének nyitja meg a kuruczvilági dalok sorát... 1672-ben keletkezvén, ősmagyar jellegű tárogató-dallamra.“